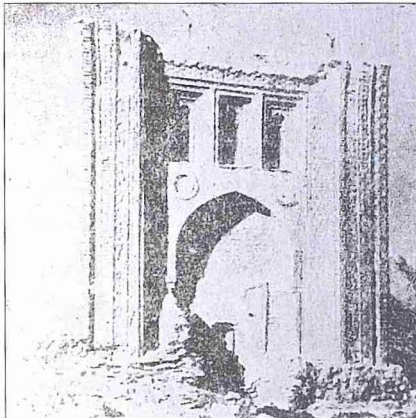

KAPI

Etrafı kapalı (çevrili) bir mekân veya alana geçişi sağlayan açıklığı ifade eden kapiya Arapça'da **bâb** denir. Surlarla çevrili bir şehre, kaleye ya da büyük bir binaya girişi sağlayan kapılar çift kanatlı, daha küçük mekânlara geçişi sağlayan kapılar ise tek kanatlı olarak düzenlenmiştir. Bilhassa kale ve saray gibi binalarda girişler-kapılar doğrudan doğruya düz bir hat / eksen üzerinde olmaz. Bunlarda geçiş, dışarıdan kolayca anlaşılamayacak biçimde planlanmış olup kale veya saray içindeki muhafızların gözetimi altında girilebilecek şekilde yapılmıştır. Giriş ve taçkapı da bu sisteme uygun olarak tasarlanmıştır. Kuleler ve savunma düzeneğiyle korunma altına alınan kapılara "müstahkem kapı" denilir. Dikkate değer mimari âbidelerde ise girişin bulunduğu yer vurgulanmıştır. Burada kapı, kemer ve bunun yakın çevresini çerçeveleyen silmelerle bir giriş cephesi oluşturulur. Bu bazan bütün cepheyi, bazan da cephede girişin sağlandığı merkezî kısmı kapsar. Giriş bölümünün özellikle vurgulanışı zamanla taçkapı şeklini meydana getirmiştir. Erken İslâm mimarisinde Emevîler ve Abbâsiler devrinde inşa edilen yapılarda büyük ölçüde kapılar ele alınmıştır. Türk mimarisinde günümüze ulaşan en eski âbidevi kapı, Tim'de Karahanlı devrine ait Arap Ata Türbesi'nde (977-978) görülmektedir.

Devrin üslûplarına göre düzenlenmiş olan kapılar madenî veya ahşap kapı ka-

Arap Ata Türbesi'nin âbidevi kapısı - Tim / Özbekistan

Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunun kapısı (Bâbüs-selâm)

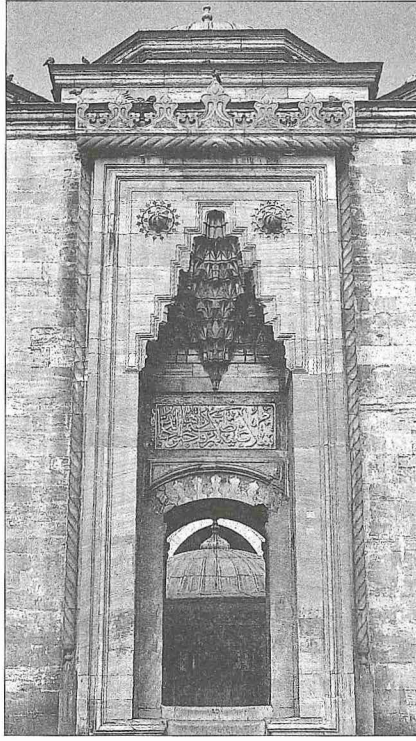

natları, söve, eşik (bazan lentolu) ve basık kemerden oluşan giriş aksamından ibarettir. Birtakım yüksek yapılarda yukarıda ikinci bir kemer bulunabilir. Bu kemer, kapının iki tarafındaki duvar köşelerine veya burada yer alan sütüncelere oturur. Genelde kemerin köşelerinde (alınlık kısmında) üçgenimsi boşluklar oluşur. Bu kısımdaki boş alan bazan çini, tuğla veya taş süsleme ile değerlendirilir. Burada kabara, madalyon veya rozet denilen dekoratif öğeler de görülebilir. Ayrıca bu alanda yapının inşa kitâbesi de yer alır. Basık giriş düzenlemelerinde bu kitâbeler, giriş kavsarasının hemen üzerinde veya sütüncelere dayanan kemerin yüzeyinde bulunur. Bu kısmı dışa doğru hafifçe kademe yapan bir şeridin (bordür) oluşturduğu çerçeve kuşatır. Çerçeve ve alınlıkla daha alttaki giriş kemeri arasındaki boşluk eğer dışa taşma söz konusu ise boş bırakılmaz; çok defa mukarnas vb. başka tür uygulamalarla doldurulur. Nâdiren bu kesimin boş bir kavsara halinde bırakıldığı da olur. Erken örneklerde taçkapının kavsarası altındaki iç yan duvarlarda nişler bulunmaz, sadece süsleme panoları yer alabilir. Sonraları bu kısımlarda da nişler yapılmış olup bunların düzenlemesi de genelde taçkapı gibidir.

Kapı nişinin etrafındaki bordürler dar veya geniş olmak üzere az ya da çok sayıda olabilir. Bazan bir kademedan diğere geçişi teşkil eden ara bölümler yüzeysel veya kaval silmeler, zencirek bordürleri gibi unsurlarla doldurulur. Çerçeve oluşturan şeritlerin bir kısmı yapının inşa edildiği devre göre küfî, nesih gibi

hatlarla bazan yapıyla ilgili, bazan da dinî ibareler veya âyetler içeren yazılarla doldurulmuştur. Bu bordürlerde ve diğer bordürlerde ya da pano olarak ayrılmış alanlarda yine dönemlerin üslûbuna göre geometrik, geometrik-bitkisel ağırlıklı süsleme kompozisyonları görülür. Bunlar genellikle "sonsuzluk ilkesi"ne göre tasarlanmış süslemelerdir. Zaman zaman aralarında figürlere de yer verilebilir. Taçkapı yüzeylerindeki bezemeler bazan yüzeysel olmakla birlikte çok defa üst üste birkaç kat halinde tabakalandırılmıştır. Çini, sırlı tuğla, tuğla hamuru, alçı gibi malzemeler ayrı ayrı ya da bir arada kullanılmıştır. Bulundukları bölgeye ve inşa dönemine göre tuğla, kesme taş, mermer gibi malzemelerle ele alınan kapılarda süsleme farklılıkları da (figürlü, geometrik, bitkisel veya oldukça sade) görülmektedir. Kapıların üstü kubbe, tonoz ya da düz tavan biçiminde kapatılabilir.

Taçkapılar veya girişler (kapılar) bulundukları bölgeye göre değişik isimler alır. Meselâ Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu, Timurlu dönemlerinde, bilhassa Orta Asya'da ana cephe tarafında yapının duvarlarından yukarıya taşan ve kısmen ya da tamamen arkada kalan üst örtüyü gizleyen taçkapılara "pîştâk" denilmektedir. Bunun dışında, dış surdan kale veya saray avlusuna -Topkapı Sarayı dış avlusu girişine benzer tarzda- yahut kuşatma duvarından bir yapının bahçesine -Kırgızistan'daki Şah Fâzıl Külliyesi'nin duvarlarından en dıştaki bahçeye olan giriş gibi- geçişi sağlayan başlı başına bir yapı gibi ele alınmıştır. Bir kısmı eyvan biçiminde

Beyazıt Camii avlusunun ana kapısı

olan girişler de vardır ki bunlara “derveze” ismi verilmektedir. Aynı şekilde taçkapı denilen düzenlemelerin benzeri girişlere Avrupa’da “portal” adı verilmektedir. Bunun gibi Osmanlı döneminde “cümle kapısı” tabiri de daha çok ana girişler (taçkapılar) için kullanılmıştır (bk. CÜMLE KAPISI).

Taçkapılar genellikle ana giriş cephesinde bulunmakla birlikte Asya’dan Türkiye’ye kadar uzanan bölgelerdeki çeşitli Türk mimari eserlerinde bazan iki, hatta dört cephede bile yer almıştır. Yan cephelerdeki kapılar çok defa göze çarpmayacak şekilde ya da ana cephedekine göre daha sade olarak yapılmıştır. İddiasız türden kapılar veya girişler çok yaygın olmayacak bir şekilde değişik yerlerde de görülür. Meselâ camilerde bazan mihrap duvarından bir girişin yer aldığı ya da hünkâr mahfiline giden ayrı bir kapının bulunduğu -Nuruosmaniye Camii’nde olduğu gibi- yapılar vardır.

Girişler, kapılar veya taçkapılar, bazan belirli bir sosyal sınıfa tâbi insanların derecelerine uygun olacak şekilde kullanılmaları için yapılmıştır. Nitekim Topkapı Sarayı’ndaki girişler diğer saraylarda ol-

duğu gibi böyle bir toplumsal derecelendirmeyi gösterir. Zaman zaman isimlendirme de buna göre yapılır: Harem kapısı, Bâb-ı Hümâyün gibi. Kapılar değişik sınıftan insanların yaşadığı yapı tiplerinde de farklı isimler alır; konak kapısı, kale kapısı vb. Aynı yapı içindeki kapılar da girilen mekânın işlevini, bazan da sosyal yapıyı yansıtır; selâmlık kapısı, salon kapısı, harem kapısı gibi. Bu arada Osmanlı döneminde yüksek bir makamı ifade etmek üzere hükümet işlerinin görüldüğü veya başka amaçla kullanılan binalara da kapı (bab) denilmiştir. Bâbîâli, ağa kapısı, Bâb-ı Meşihat bunlara örnek olarak verilebilir.

Toplumsal sosyal yapısındaki değişiklikler kapıların biçim ve süslemelerini etkilemiştir. Nitekim Batılılaşma devri Türk mimarisi taçkapılarda da bazı değişik anlayışları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde girişler, yapının tamamı yükseltildiği için çok defa merdivenlerle ulaşılan bir alan üzerinde yer almaktadır. Bu özellik Hekimoğlu Ali Paşa, Lâleli, Nuruosmaniye camilerinde açıkça görülür. Hırka-i Şerif Camii’nde olduğu gibi taçkapıların seviyelerinin farklı bir avluda yer aldığı da olur. Dış avlu kapıları -Şehsafâ Kadın Camii giriş kapısı, Aksaray Vâlide Camii’nin kuzeybatısındaki taçkapı gibi- bazan tâk biçiminde olup çok defa caminin ana bünyesine açılan girişler genellikle eskiden olduğu gibi simetriktr.

BİBLİYOGRAFYA :

Emel Esin, “Muyanlık Uygur Buyan Yapısından (Vihâra) Hakanlık Muyanlığına (Ribât) ve Selçuklu Han ile Medresesine Gelişme”, *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, s. 75-102 ve 23 lv.; C. S. A. Colucci, “Central Asia”, *Oriental Architecture*, New York 1973, s. 283-292; Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977, s. 116-117; ayrıca bk. tür.yer.; Doğan Kuban, *100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi*, İstanbul 1981, s. 139-140; Rahmi Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Taçkapılar*, İzmir 1982; Ba-haeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1984, VII, 390-391; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 24; ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *Osmanlı Devri Mimârisi*, İstanbul 1986, tür.yer.; Ayla Ödekan, “Taçkapılar”, *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri* (ed. Sadi Bayram), İstanbul 1988, I, 521-523; Zafer Bayburtluoğlu, “Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni”, *VD*, sy. 11 (1976), s. 67; Gönül Öney, “İran’da Selçuklu Mescid-i Cumalanı”, *Kültür ve Sanat*, sy. 5, İstanbul 1977, s. 92; Orhan Cezmi Tuncer, “Oran ve Modül Üzerine Selçuklu Yapılarından Bazı Örnekler”, *VD*, sy. 13 (1981), s. 449-488; Yaşar Çoruhlu, “Batılılaşma Dönemi İstanbul Cami Mimarisinde Taçkapılar”, *TDA*, sy. 85 (1993), s. 198-213; Pakalın, II, 166; SA, II, 941-949.

YAŞAR ÇORUHLU

KAPI AĞASI

Osmanlı sarayında Enderun ricâlinin en önemli görevlilerinden biri, hadım ağaların başı, Bâbüssaâde ağası (bk. DÂRUSSAÂDE).

KAPI AĞASI KÖPRÜSÜ

(bk. HARÂMİDERE KÖPRÜSÜ).

KAPI AĞASI MEDRESESİ

Amasya’da XV. yüzyıla ait medrese.

Amasya Şamlar mahallesinde Yeşilirmak kıyısındadır. Büyük Ağa Medresesi ve Medrese-i Hüseyniye adlarıyla da anılır. Kitâbesine göre II. Bayezid devrinde kapı ağası Hüseyin Ağa (Hüseyin Ağa b. Abdülmün) tarafından 894 (1489) yılında yaptırılmıştır. Pâye itibariyle medrese ilk yapıldığı yıllarda otuzlu iken 963 (1556) yılında kırkıllar arasında bulunuyordu.

Osmanlı medrese mimarisinde düzenleme ve plan şeması bakımından benzerine hemen hemen rastlanmayan yapı sekizgen planlıdır. Planın bu orijinalliği bir form endişesinden olduğu kadar arazinin topografyasından da kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı kapısı ve derslane aynı eksen üzerinde değildir. Medreseye giriş ku-

Kapı Ağası Medresesi’nin planı

